

22. Методика обучения истории древнего мира и средних веков в V–VI классах : [пособие для учителей] / под ред. Ф. П. Коровкина и Н. И. Запорожец. – М. : Просвещение, 1970. – 400 с.
23. Демиденко В. К. Психологічні основи засвоєння історії учнями / Демиденко В. К. – К. : Радянська школа, 1970. – 127 с.
24. Головкина Е. Ф. Развитие мышления учащихся в процессе усвоения ими некоторых исторических понятий : [учебно-методическое пособие] / Головкина Е. Ф. – М. : МОПИ, 1972. – 103 с.
25. Донской Г. М. Некоторые проблемы структуры учебника истории / Донской Г. М. // Проблемы школьного учебника. – [вып. 3]. – М. : Просвещение, 1975. – С. 30–45.
26. Донской Г. М. Некоторые методические принципы отбора теоретических знаний в учебниках истории / Донской Г. М. // Проблемы школьного учебника. – [вып. 7]. – М. : Просвещение, 1979. – С. 71–90.
27. Абалмасова Т. С. Формирование понятия "феодальный строй" (VII класс) / Абалмасова Т. С. // Преподавание истории в школе. – 1982. – № 6. – С. 44–48.
28. Клокова Г. В. Основные методические условия формирования понятий / Клокова Г. В. // Преподавание истории в школе. – 1984. – № 3. – С. 37–44.
29. Гора П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе / Гора П. В. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.

Терно С. А. Развитие понятийных форм исторического мышления учащихся в методической науке 60-80-х годов XX в.

В статье отмечается, что актуальными положениями являются принципы проблемного обучения и внедрение системы развивающих задач с целью повышения теоретического уровня исторического образования. Для усвоения исторических понятий важно заботиться об овладении учащимися системой умственных операций, а не просто сообщать им признаки понятий. Закономерности исторического периода следует раскрывать на вступительном уроке, то есть начинать изучение эпохи с создания "модели" развития общества.

Ключевые слова: понятие, историческое мышление, методика преподавания истории, обучение истории в школе.

Terno S. O. Development of Students' Historical Thinking Concept Forms in the Methodology in 1960-1980.

Author marks in the article, that actual positions are the problem teaching principles and developing tasks system in History education. That's significant for theoretical level increase. For historical concepts mastering it is important to care about mental operations system adoption by students, but not only concepts signs acquaintance. The historical period regularities must be learned in introductory lesson, i.e. the epochs' study would begin from society development "model" in that period.

Keywords: concept, historical thinking, history teaching methods, History teaching in school.

УДК: 930.1:165.422(477)

Ю. О. Іріюглу

ПРОБЛЕМА СУБ'ЄКТИВНОСТІ УСНО-ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

У статті подається погляд на ключову проблем усно-історичних досліджень – питання суб'єктивності усно-історичних джерел. Автором, на прикладі опрацювання усних оповідань болгар Північного Приазов'я, запропоновано напрямки аналізу питання суб'єктивності та вірогідні шляхи розв'язання заданої проблеми в процесі дослідницької діяльності із широким залученням усно-історичних джерел.

Ключові слова: усна історія, історичне джерело, суб'єктивізм.

Незважаючи на інституалізацію усно-історичної методики в історичній науці світу та України все ще залишаються нерозв'язаними низка питань, одним з яких є проблема суб'єктивності, що зумовлена, перш за все, специфікою структури процесу «створення» усно-історичного джерела – інтерв'ювання. Процес інтерв'ювання проходить за підготовлених дослідником умов, за приблизно визначеною схемою та певними соціокультурними іманентними установками інтерв'юєра та респондента, що в свою чергу, зумовлює в середовищі «письмових» істориків появу вкрай скептичного ставлення до усно-історичних джерел. Головною лінією звинувачення з їхнього боку є саме яскраво виражена суб'єктивність. Проблема суб'єктивності переслідувала усно-історичні дослідження протягом усього періоду їх становлення та певним чином зумовлювала навіть напрямки теоретико-методологічних пошуків у цій царині [1, с. 42; 2, с. 35–36; 3, с. 16–17].

Ще на початку становлення усно-історичних досліджень західні історики приділяли поняттю суб'єктивності велику увагу, що було пов'язано з процесом укорінення мікроісторичного підходу з притаманним йому інтересом до повсякденного життя людей та внутрішньо соціальних культурних контактів. Одним із перших, хто започаткував вивчення усних історій з точки зору джерелознавчого аналізу, можемо назвати американського історика Р. Гріла, який сформулював принципове питання відносно характеру усного повідомлення як джерела, що потребує подальшого детального дослідження чи вже готової інтерпретації,

тим самим зачіпаючи широке коло теоретичних проблем усної історії [4, с. 131]. Вельми детальними в плані теоретичного обґрунтування є роботи італійського історика А. Портелі, що присвячені висвітленню особливостей усної історії як на етапі створення та фіксації нарративу, так і подальшого аналізу. Закиди у недостовірності та суб'єктивності усного повідомлення дослідник переводить з русла фактажу до соціально-психологічних та ментальних пошуків, все більше позначаючи межу між попереднім нагромадженням усної історичного матеріалу за позитивістською схемою та новим поглядом на антропоцентричні перспективи історичної науки [2]. У напрямку виявлення глибинних змістів усних повідомлень на стику психологічного та соціально-історичного аспектів усної історії акцентував увагу А. Томсон, наголошуючи на взаємозв'язку проблеми достовірності усних історій та питання конфлікту офіційної та індивідуальної пам'яті [5].

Багатий матеріал зібраний в ході експедиції організованих Науковим товариством ім. Я. Новицького по вивченню селянської культури півдня України дозволяє провести всебічний розгляд проблеми суб'єктивності усно-історичних джерел. На нашу думку, серед великого масиву інтерв'ювань, для реалізації поставленого завдання найкращим чином підходять усні історії представників болгарського населення Північного Приазов'я, що зумовлено низкою факторів. Перш за все, будучи представниками окремої етнічної громади респонденти у своїх оповідях представляють елементи етно-культурної окремішності та більш яскраво презентують ті або інші події та факти, що вирізняє їх поміж усних історій представників «титульної нації», котрі розставляють акценти дещо розпливчато. В свою чергу, аналіз усних історій із більш яскравими змістовними маркерами дозволяє більш рельєфно простежити процес формування та реалізації мнемонічних образів і визначити механізм побутування суб'єктивізму та його вплив на процес дослідницької діяльності заснованого на усно-історичних джерелах.

Головними об'єктами звинувачень щодо суб'єктивізму усних історій виступали людська пам'ять та отримана в результаті її вивчення інформація. Загалом проблема суб'єктивності побудована довкола двох основних напрямків проблемних питань. Перший зачіпає надійність пам'яті респондента як носія історичної інформації, другий спрямований проти дослідника, який не тільки впливає на процес створення джерела, але й потім його інтерпретує, долучаючи власні суб'єктивні позиції. Таким чином, вирішення проблеми суб'єктивності «новоствореного» джерела забезпечує розв'язання цілої низки дослідницьких питань, зокрема достовірності усноісторичних джерел, а звідси – й валідності дослідження, що ґрунтується на них.

Також окремо варто зупинитися на терміні «новостворене» джерело, під яким ми розуміємо джерело, утворене в результаті актуалізації мнемонічних образів респондента шляхом інтерв'ювання та фіксації їх у вигляді аудіо запису [6, с. 5]. Певним чином ми підкреслюємо подвійність даного терміну, оскільки спогади про певну подію створюються та відкладаються у пам'яті людини вже за секунду, як вона стала «свідком» цієї мовленнєвої чи ситуаційної події. Однак лише за умов, спеціально створених інтерв'юером, людина відтворила власний історико-культурний досвід певним чином, і він був зафіксований, тобто відбулася актуалізація у джерелознавчому сенсі. Таку дихотомію усно-історичного джерела ми й розуміємо, виокремлюючи поняття «новостворене».

Отже, першим пунктом звинувачень проти усних історій виступає ненадійність пам'яті людини як механізму фіксації та збереження інформації. Одразу ж необхідно зазначити, що пам'ять виступає прикордонним явищем у процесі пізнання й вимагає розгляду мнемонічних питань із широкого кута зору наукових знань [7, с. 22]. Спираючись на дану точку зору, ми можемо говорити, що й людина, як носій мнемонічного механізму та об'єкт усно-історичного дослідження, повинна розглядатися всебічно, не тільки в контексті індивідуальності, а й як істота соціальна, із широкими функціональними та культурними зв'язками.

Сприймати пам'ять просто як вмістилище спогадів не варто, оскільки це динамічна та багатоструктурована система. Формування спогадів як таких необхідно розглядати як процес, що складається з багатьох функціональних конструктів, сукупність яких надає можливість сформувати у свідомості людини образ дійсності. Причому людська пам'ять має власні специфічні особливості, одна з яких – здатність утримувати сліди впливу оточуючого середовища та його вербальне позначення – що є для розробки нашого дослідження вкрай актуальним [8, с. 8].

Формування у мнемонічному потоці окремої людини масиву інформації, що відображає вплив оточуючого середовища, надає можливість розглядати пам'ять людини у контексті її соціального існування. Спираючись на дану тезу, необхідно поглянути на усні історії в контексті їх мнемонічної природи.

У процесі суспільного виробництва та культурної комунікації індивід не просто бере участь, але й сам активно піддається впливу, фіксує певні образи та ситуації, які в подальшому обумовлюють його поведінку. Фактично ми можемо говорити про явище інтеріоризації, тобто структурування свідомості людини через реалізацію певної соціальної діяльності [9, с. 85]. На обумовленість людської психіки соціумом та його активністю звертали увагу в багатьох наукових розробках психологічного характеру. Одна з теорій, що стосується проблеми соціального інтересу, розроблена А.Адлером, акцентує увагу на потребі людської психіки реалізовувати почуття спільності задля досягнення колективної мети [10, с. 12]. Ймовірно, що й пам'ять людини також підпорядкована такому алгоритмові, що обумовлює структурування власного мнемонічного потоку окремим індивідом відповідно до колективного світобачення та стратегій буття.

З одного боку це можна назвати зайвим доказом недостовірності усних історій, оскільки окрема людина просто буде підлаштовувати власні спогади під прийнятну в соціумі модель історичної дійсності, намагаючись зорієнтувати себе у загальносуспільному мнемонічному потоці й забезпечити собі визнання як члена спільноти. Однак, на нашу думку, така постановка питання лише підкреслює валідність та інформативні можливості усних оповідань, що виявляється у наступних висновках щодо аналізу оповідань болгар Північного Приазов'я.

Оскільки окрема людина, в нашому випадку представник болгарської громади, намагається вписати власні спогади в колективну сітку координат, то й свідомість її буде формуватися відповідним чином до загальноновизнаних етно-культурних та емоційно-ціннісних орієнтирів. У свою чергу це буде призводити до певного переформування власне його спогадів, але чітко у визначених соціокультурних межах поставленої суспільної мети, а такою метою, як правило, є збереження цілісності колективу [11]. Тобто респондент буде відображати світоглядну позицію усього колективу, болгарської громади Північного Приазов'я і презентувати під час інтерв'ювання етнічну картину світу та специфічні соціокультурні риси, притаманні болгарам Приазов'я. А саме виявлення цих рис дозволяє простежити процес розвитку та трансформацій соціального життя даної етнічної одиниці.

Для розв'язання питання суб'єктивності усних історій як історичного джерела необхідно ще раз звернутися до розробок у галузі психології, оскільки людина – це складний біо-соціальний організм, із притаманними йому індивідуальними та соціальними установками. Саме на взаємодії індивідуального та соціального в індивіді ми й зупинимось, розглядаючи механізм фіксації у пам'яті певних образів історичної реальності.

Суб'єктивний історико-культурний досвід, що є об'єктом нашого дослідження, розглядається нами як результат сукупності соціальних дій респондента, спрямованих на реалізацію власних потреб. Однак в силу соціальної природи людини в мотивах її діяльності відображені також і суспільні потреби, зокрема тих спільнот, до яких належить цей конкретний індивід [12, с. 49]. У даному випадку респондент, будучи представником болгарської громади Приазов'я, зорієнтовує себе в межах даної групи та інтегрується в потоці етнокультурних установок, долучаючись до загальноколективної історичної пам'яті, яка в даному випадку представлена рівнем етнічної локальної групи. Для такого рівня історичної пам'яті характерна активна реалізація усних оповідань та просторова замкненість інформаційного потоку в межах села чи регіону [13, с. 15].

Відчуваючи етнокультурну спільність із групою, болгарською громадою, індивід, в даному випадку – наш респондент, у разі необхідності задоволення певних потреб спільноти або її членів відображає у власній свідомості їх образ (потреб), в тих самих емоційно-ціннісних формах, що характерні й для відображення його власних цінностей. У такому випадку образи чужого блага чи потреби викликають у суб'єкта переживання власного задоволення або страждання [12, с. 50].

Підтвердженням даної гіпотези свідчать численні оповіді респондентів відносно тяжких подій розкуркулення у болгарських селах, які насичені яскравими емоційними моментами, що змальовують картину людської біди та просякнуті відчаєм та нерозумінням такої «кари». Причому така характерна позиція автора в усних оповіданнях прослідковується навіть у групи респондентів, що мали причетність до активістів, які й реалізовували програму побудови соціалістичного майбутнього [14, 23хв.-24хв.; 15, 98хв.-105хв.].

Повертаючись до проблеми суб'єктивності усних історій, спираючись на представлені соціально-психологічні розробки, ми можемо стверджувати, що великий масив інформації, що відклався у мнемонічних блоках наших респондентів, не мав суто випадкового характеру, а відповідав закономірностям психічної діяльності індивідів, закарбовуючи у пам'яті «проживання» незгод членів їхньої групи, які виявлялися емоційно напруженими подіями і для самого респондента.

Причому певний рівень емоційної напруги активізує мнемонічну діяльність, а оскільки трагічні події, про які оповідає респондент, зачіпали його лише опосередковано, то можна припустити, що рівень його емоційного стану був прийнятним і образи дійсності були зафіксовані доволі автентично [8, с. 78]. Звісно, не можна не враховувати того факту, що інформант може змінити у своїй пам'яті певні факти, однак і в цьому випадку необхідно виходити з того, що побудовані ним варіації подій не будуть виходити за межі його соціокультурних установок та світоглядних моделей групи, до якої він належить [16, с. 134].

Таким чином, розв'язання питання суб'єктивності усних історій з точки зору соціально-психологічних студій характеризує не тільки усні оповідання як репрезентативне та функціональне історичне джерело, але й дає можливість продемонструвати специфіку соціокультурного розвитку болгарських громад Північного Приазов'я.

Проблема суб'єктивності усних історій зачіпає також трансляцію респондентом інформації стосовно подій, безпосереднім свідком яких він не був, а отримував інформацію через суспільні контакти. Однак розгляд цієї проблеми лежить у площині співставлення індивідуального та колективного, поруч із функціональними властивостями суспільних явищ. Підвищена емоційна та вербальна активність респондента в ході інтерв'ю, фігурування в оповіданні певної події чи явища як окремого сюжету може слугувати знаком про непересічність події, про яку йде мова, для особи респондента чи загалом для колективу, частиною якого він був [2, с. 37].

Поведінкові сценарії інформанта під час мнемонічного акту та трансляції історичної інформації демонструють глибокі зв'язки між суспільним явищем та наслідками, які воно залишає у свідомості людей на різних рівнях його соціокультурного буття – від загальносуспільного до соціально-побутового, родинного, зачіпаючи тим самим особистість респондента. Фактично, через прояви суспільних явищ їх вплив на соціум та внесення ним змін до звичного ходу життя позначається і на індивідуальних досвідах, привносячи в них загальноколективні моделі реакцій на трансформації [17, с. 258].

У процесі реалізації власного суб'єктивного історико-культурного досвіду та трансляції певної історичної інформації респондент невідомо несе в собі й відомості про певну соціокультурну ситуацію, в якій він сам формувався як особистість та перебував у комунікативному потоці [18, с. 187]. Таким чином, дослідник стикається в особі респондента та його нарративу з історико-культурними наслідками активної дії певного явища на суспільні матеріальні та духовні форми буття та вивчає сутність і ступінь впливу його на соціум, досліджуючи наслідки самого явища.

Дану ситуацію можна порівняти з подією, пов'язаною з «Тунгуським метеоритом». Самого факту падіння небесного тіла не спостерігав ніхто, але люди відчули на собі вибухову хвилю, яскравий спалах вдалечині, про що у вигляді усних оповідань передали інформацію дослідникам, а ті, в свою чергу, ознайомившись із наслідками (перекази «свідків» та обстеження зруйнованої місцевості), прийшли до висновку, що це був саме метеорит.

Схожий процес ідентифікації та пізнання соціально-історичних явищ ми фактично проводимо й у нашому дослідженні в ході вивчення інформації усних історій болгар Північного Приазов'я. У процесі інтерв'ювання респондент розкриваючи певну проблематику, пов'язану із конкретними подіями, які не входять до набору його особистих спостережень, наприклад, такого яскравого явища як колективізація, презентує не тільки фактологічний бік проблеми, але й власні інтерпретації цих подій [19, 5хв.-11хв.; 20, 26хв.-32хв.]. Саме ці інтерпретації інформанта, його суб'єктивний погляд і є наслідком того самого явища, про яке він веде розповідь. Оскільки таке різнобічне та загальноохоплююче явище, як колективізація, так чи інакше торкнулося усіх членів етнокультурної групи і спровокувало кардинальні соціально-економічні та соціально-побутові трансформації, то в колективній свідомості склалися певні форми сприйняття та оцінювання даної неструктурованої для них ситуації, тобто склалися певні соціальні норми, які сприйняли усі члени спільноти [21, с. 16].

Фактично, у випадку вивчення нами усних історій болгар ми стикаємося із джерелом, що, фактично, було «створене» спеціально для передачі пам'яті, соціально значимої інформації майбутнім поколінням про події, які неможливо було транслювати на легальному (офіційному) рівні через радянську цензуру. У той же час результат відбору сюжетів та змістових конструкцій, які були обрані сучасниками подій (нашими респондентами та їх суспільним оточенням, яке транслювало їм певну інформацію) для фіксації у мнемонічному корпусі, відображає соціокультурні цінності тогочасної етнокультурної спільноти болгар Приазов'я та їх власне бачення самих себе, якими б вони хотіли, щоб їх знали, тобто презентує колективну пам'ять конкретної етносоціальної групи [11; 22, с. 8].

Таким чином, у процесі інтерв'ювання, отримуючи від респондента певний масив запрограмованої опоними питаннями інформації, ми стикаємося також і з побічною інформацією, що подана у вигляді суб'єктивних суджень та інтерпретацій респондента, форма та зміст яких обумовлені соціокультурними колективними установками як реакцією на певні суспільні подразники, наслідки яких відображаються у свідомості окремих індивідів.

У той же час трансляція респондентом певного повідомлення не визначається виключно суспільно обумовленими установками. Індивідуальні сценарії вербальної поведінки в процесі комунікації постійно корегують та направляють оповідання інформанта. Насамперед, це природне відчуття респондента до побудови власного оповідання таким чином, щоб воно було адекватно сприйнято аудиторією, відповідно до соціального контексту. Причому респондент презентує власний суб'єктивний життєвий досвід, відповідно до хронології подій, що наповнювали його життя [23, с. 36].

Беручи участь в інтерв'юванні та розпочинаючи оповідання про власний історико-культурний досвід, респондент відчуває внутрішню потребу слідувати динаміці процесу й автоматично підпадає під дію принципів логічного структурування розповіді. По-перше, оповідач потребує створення завершеного образу певних подій та сюжетів, які він почав презентувати, аби вони були зрозумілі слухачеві. Другий принцип вимагає від респондента ущільнення оповідання і представлення інформації про лише дійсно значущі для нього події, оскільки його оповідь обмежена у часі. Реалізація попередніх принципів призводить до неминучої деталізації оповідачем власних розповідей для представлення інтерв'юєру зрозумілої картини подій з усіма внутрішніми зв'язками [23, с. 37; 24, с. 26]. Таким чином, сама форма подання суб'єктивного історико-культурного досвіду респондентом у вигляді відкритого наративу, через реалізацію певних комунікативних принципів, забезпечує високий рівень відповідності усних історій реаліям дійсності.

Важливим чинником будь-якого процесу пізнання виступає суб'єкт – власне дослідник, комплекс активних когнітивних дій котрого направлений на об'єкт, із його специфічними рисами та логічними зв'язками. Будь-яка пізнавальна діяльність передбачає низку певних взаємодій із об'єктом дослідження, що, в свою чергу, не може не призвести до його «подразнення», що має вияв у вигляді проєцирування сукупності певних інтересів дослідника на об'єкт та його властивості, тобто реалізація суб'єктивності у формуванні висновків про сутність та зміст явища.

Найбільш критикованим явищем в усній історії «письмово налаштованими» істориками, поруч із ненадійністю пам'яті респондента, є «втручання» дослідника у процес формування нового комплексу джерел. Однак при цьому не враховується складність поставлених перед дослідниками питань у галузі дослідження соціально-політичних та соціокультурних проблем, що мали місце у ХХ столітті. Специфічність дослідницького виклику потребує від історика не задовольнятися лише евристичними заходами, а брати активну участь у безпосередньому процесі створення та накопичення джерел, виходячи із окресленого ним кола проблем [25, с. 57].

В контексті вивчення інформативного поля болгарського населення Північного Приазов'я ми розуміємо усні історії як певний документ про минуле, повідомлення, що передає інформацію у просторі та часі через певну знакову систему мовлення, що зберігалася на специфічному носії – людині. У той же час людина, в даному випадку респондент, сама є певною часткою минулого, оскільки вона протягом життя піддавалася впливові з боку суспільних явищ, які формували її свідомість та мнемонічні механізми й у вигляді усного оповідання, що є результатом її практичної діяльності та самовираження, відображає історичну дійсність [16, с. 138].

Отже, для отримання об'єктивної інформації в процесі дослідження усних історій постає важливе питання випрацювання адекватної схеми процесу пізнання, яка б дозволила в повному обсязі відобразити специфічні риси та функціональні особливості усних меморатів. Фактично, реалізація такого роду критеріїв перевірки достовірності застосовується до ще неіснуючого джерела, а направлена на етап його створення [25, с. 57]. Однак саме ця особливість і надає можливість перевірки історичного джерела на такому ранньому етапі його існування, що виключає наявність численних дослідницьких інтерпретацій.

Таким чином, респондент через власні усні оповідання відображає історичну дійсність, але встановлення ступеня об'єктивності інформації, що отримує в процесі їх вивчення дослідник, можливе через застосування спеціальної методики – інтерв'ювання. Інтерв'ю як комунікативний акт дозволяє виявити певні факти життя респондента, що мали вплив на його соціально-психологічну природу та форми відображення історичної дійсності [26, с. 9]. Проблема втручання дослідника у процес створення усних історій знаходиться у площині дискусійного питання про непомітність інтерв'юера у процесі бесіди або ж представлення його як активного співбесідника. Розв'язання питання ступеня впливу інтерв'юера на процес продукування та об'єктивності усних історій, на нашу думку, варто розглядати в контексті розробок у галузі теорії інформації [16, с. 131].

Широка взаємодія між респондентом та інтерв'юером в ході реалізації акту комунікації не обмежується лише голим передаванням даних. Першочергово вплив дослідника на оповідну частину відбувається через постановку запитань, що являє собою, фактично, формалізацію літературного творчого тексту оповідача [27, с. 39]. Тобто історик, задаючи тематику бесіди, таким чином надає інформанту певні інструкції – як формувати розповідь, аби потім мати змогу проведення наукового аналізу та тлумачення новоствореного усного джерела.

Без такого роду впливу з боку дослідника, оповідач створюватиме неструктурований текст, до якого будуть включені випадкові сюжети без конкретно-логічних зв'язків і які не будуть піддаватися декодуванню за науковими принципами, а отже, і саме дослідження втрачає сенс. Однак дослідник своїм втручанням у процес трансляції історико-культурного досвіду респондентом, не тільки деформує потік інформації, але й здійснює його перевірку ще на стадії створення наративу, вводячи до сценарію бесіди уточнюючі питання та співставляючи відповіді [25, с. 56-57].

Проблема суб'єктивізму, до якого тяжіє дослідник, не є притаманною лише усноісторичним студіям, а має загальнонауковий характер. Закиди з боку «документально» налаштованих істориків зводяться до критики процесу інтерпретації усних джерел, яка, мовляв, позбавлена будь-якого об'єктивного та раціонального сенсу через закладений суб'єктивізм ще у першоджерелі – людині та її пам'яті. У той же час, наголошуючи на формі носія історичної інформації, скептики апелюють до чітко визначених механізмів аналізу та обробки документальних джерел [3, с. 16-17; 1, с. 44].

Спираючись на дану точку зору, ми можемо констатувати, що інтерпретація усних історій, як і документальних джерел, проводиться власне дослідником. Критика документального джерела передбачає тісний зв'язок у процесі дослідження між документом та соціокультурною ситуацією, в якій він виник та функціонував [18, с. 186]. Те ж саме можна стверджувати й відносно усних повідомлень, що повинні розглядатися в контексті тих подій, про які саме й веде мову респондент. У той же час інтерпретація дослідником матеріального (документального) джерела обмежена, фактично, лише хронологічними й географічними межами та певними особистісними якостями автора, тоді як для усних історій можна ще додати емоційно-ціннісний настрій респондента [2, с. 35]. Фактично, емоційне забарвлення, яке супроводжує повідомлення відносно певних подій, диктує й напрямок трактовки дослідником даної усної інформації, що зменшує загрозу суб'єктивізму з боку останнього.

На нашу думку, проблема суб'єктивності усноісторичних джерел, перш за все, пов'язана із питаннями пізнання та вимагає широкого погляду із загальнофілософської точки зору. Процес когнітивної діяльності дослідника насичений широкими функціональними зв'язками між суб'єктом та об'єктом, на який скерована безпосередня реалізація акту пізнання. Проблема взаємодії суб'єкта та об'єкта має загальнонауковий характер, а тому й розглядатися має із залученням широкого кола наробок із загальнонаукових знань.

По-перше, ми маємо визначити, що усноісторичні студії являють собою засіб пізнання мікросвіту, що має притаманні йому специфічні властивості, оскільки об'єктом є окрема людина та її індивідуальний досвід. На відміну від макроаналітичних підходів до вивчення суспільних проблем, що оперують загальноохоплюючими та багатоскладовими об'єктами, як-от: держава, нація, глобальні процеси світової економіки та політики; мікрорівень відзначається тонкістю зв'язків та відображень життєвої активності, результати змін яких мають незрівнянно дрібніші масштаби – на рівні родини, села чи місцевості. Однак, дослідивши та зрозумівши природу кожної окремої мікрочастки – людини, ми зможемо дізнатися про властивості всієї системи загалом – етнічних груп, нації, держави та інших вищих організаційних утворень.

Змальована нами внутрішня структура суспільних утворень є спрощеною копією моделі мікросвіту квантової механіки, що побудована за принципом невизначеності, головною тезою якої є неможливість виміряти фізичну величину, яка характеризує мікрооб'єкт, не змінивши його стану [28, с. 104-105]. У нашому випадку мікрооб'єктом виступає конкретна людина – респондент, що є носієм певної історико-культурної інформації і на який спрямовані пізнавальні зусилля суб'єкту (історика) у вигляді набору певних методик інтерв'ювання.

Отже, згідно принципу невизначеності, активні дії дослідника, спрямовані на встановлення об'єктивної істини, будуть викликати зворотні дії з боку респондента, який, намагаючись задовольняти виклики з боку суб'єкта, буде все більше деформувати інформацію. Такий парадокс підсилюється тим, що вимірювання мікрочастки, тобто респондента, відбувається такою ж самою мікрочасткою, дослідником, який так само

включений у процес суспільного буття, відбувається накладення інтересів суб'єкта пізнання на тотожні або відмінні інтереси об'єкта [17, с. 254]. Таким чином, позбутися в процесі дослідження будь-якого впливу на об'єкт та суб'єктивізму неможливо, в іншому випадку сам процес пізнання стає неможливим.

При неможливості абсолютно точного встановлення фактажу за усними мемораціями, а це й мало вірогідно, набагато важливіше виявити сутність та рівень детермінізму суспільних явищ, які кардинальним чином вплинули на соціально-побутову складову життя респондентів, в нашому випадку болгарського населення Північного Приазов'я, визначивши їх соціокультурний розвиток на багато десятиліть вперед. У контексті проблеми суб'єктивізму респондента та дослідника буде доречним звернутися до класиків усної історії, зокрема А. Портеллі, який зосередив увагу не на фактологічному боці усних оповідань, а на значенні, якого надавали оповідачі тим чи іншим подіям [2].

Таким чином, проблема співвідношення суб'єктивних та об'єктивних елементів в усних історіях, як історичному джерелі, потребує розгляду як багатоскладовий комплекс окремих питань, розв'язання яких підведе під один знаменник загальнонаукового пізнання. Комплексність проблеми обумовлюється перш за все специфікою когнітивного процесу при дослідженні суспільних явищ, в якому суб'єкт та об'єкт тотожні, що призводить до накладання, а іноді й співпадіння їх соціокультурних інтересів. У свою чергу, і респондент, що виступає носієм історичної інформації у її доджерельному вигляді, і інтерв'юєр, що є суб'єктом пізнання та забезпечує «створення» нового усноісторичного джерела, певним чином кожен рівною мірою детермінують процес дослідження у визначених межах індивідуальних та соціальних установок світосприйняття. Висловлені нами судження базуються на аналізі усних історій окремої етнічної групи – болгар Північного Приазов'я, однак, за умов перспективної розробки питань суб'єктивності усно-історичних джерел із залученням більш широкого кола матеріалів є можливість формулювання ґрунтовних та комплексних висновків.

Джерела та література

1. Хоффман А. Достоверность и надежность в устной истории / А. Хоффман // Биографический метод: история, методология, практика / [под. ред. Е. Ю. Мещеркиной, В. В. Семеновоной]. — М. : ИС РАН, 1994. — С. 42—50.
2. Портелли А. Особенности устной истории / А. Портелли // Хрестоматия по устной истории / [пер., сост., введение, общ. ред. М. В. Лоскутовой]. — СПб. : Изд-во Европ. ун-та, 2003. — С. 32—51.
3. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / О. Кісь // Україна модерна. — 2007. — №11. — С. 7—21.
4. Grele R. Movement without the aim: methodological and theoretical problems in oral history // Envelopes of Sound. The Art of Oral History. New York – London, 1991. P. 130-132.
5. Томсон А. Легенда об АНЗАКе: исследуя национальную мифологию и память в Австралии / А. Томсон // Хрестоматия по устной истории / [пер., сост., введение, общ. ред. М. В. Лоскутовой]. — СПб. : Изд-во Европ. ун-та, 2003. — С. 189—201.
6. Археографічне опрацювання джерел усної історії. Методичні рекомендації / [Упорядник: Н. Сурева. Наук. ред. А. Бойко]. — Запоріжжя : РА «Тандем-У», 2006. — 20 с.
7. Стародубцева Л.В. Мнемозина и Лета... / Стародубцева Л. В. — Х. : ХГАК. — 2003. — 696 с.
8. Громова Е. А. Эмоциональная память и ее механизмы / Громова Е. А. — М. : Наука, 1980. — 180 с.
9. Жане П. Эволюция памяти и понятие времени / П. Жане // Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова]. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. — С. 85—92.
10. Психология: словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. — [2-е изд., испр. и доп.] — М. : Политиздат, 1990. — 494 с.
11. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память [Электронный ресурс] / М. Хальбвакс — Режим доступа : <http://www/nz-online.ru/index.phtml?aid=30011360>
12. Магун В. С. Потребности и психология социальной деятельности личности / Магун В. С. — Л. : Наука, 1983. — 176 с.
13. Полянский В. С. Историческая память в этническом самосознании народов / В. С. Полянский // Социологические исследования. — 1993. — №3. — С. 11—20.
14. Рукописний відділ при Запорізькому відділенні Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського (РВ ЗВІУА), ф. 8 «Археографічно-етнографічні експедиції», оп.12, спр.27 – «Інтерв'ю із Міховою Д.З., 1923 року народження, с. Богданівка Приазовського району Запорізької області, листопад 2006» (аудіозапис). – 40 хв.
15. РВ ЗВІУА, ф. 8 «Археографічно-етнографічні експедиції», оп.5, спр.270 – «Інтерв'ю із Хоменко Т.І., 1926 року народження, с. Преслав Приморського району Запорізької області, липень-серпень 2004» (аудіозапис). – 211 хв.
16. Ковальченко И. Д. Исторический источник в свете учения об информации / И. Д. Ковальченко // История СССР. — 1982. — №3. — С. 129—148.
17. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / Ковальченко И. Д. ; — [2-е изд., доп.] — М. : Наука, 2003. — 486 с.
18. Иванов Г. М. Исторический источник и историческое познание / Иванов Г. М. — Томск : Изд-во ТГУ. — 1973. — 226 с.
19. РВ ЗВІУА, ф. 8 «Археографічно-етнографічні експедиції», оп.5, спр.268 – «Інтерв'ю із Фуклевим А.І., 1922 року народження, с. Преслав Приморського району Запорізької області, липень-серпень 2004» (аудіозапис). – 70 хв.
20. РВ ЗВІУА, ф. 8 «Археографічно-етнографічні експедиції», оп.6, спр.65 – «Інтерв'ю із Іріоглу Л.Г., 1932 року народження, смт. Якимівка Якимівського району Запорізької області, липень-серпень 2005» (аудіозапис). – 47 хв.
21. Федоренко Ю. Роль «ключового моменту» у процесі формування соціальних та індивідуальних норм особистості / Ю. Федоренко // Вісник КНУ ім. Т.Г. Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. — 2006. — №24—25. — С. 15—17.
22. Шмидт С. О. О классификации исторических источников / С. О. Шмидт // Вспомогательные исторические дисциплины. — Л., 1985. — Т.VXI. — С. 3—24.

23. Журавлев В. Ф. Нарративное интервью в биографических исследованиях / В. Ф. Журавлев // Социология 4М — 1993—1994. — №3—4. — С. 34—43.
24. Фукс-Хайнриц В. Биографический метод / В. Фукс-Хайнриц // Биографический метод: история, методология, практика. / [под ред. Е. Ю. Мещеркиной, В. В. Семеново]. — М. : ИС РАН, 1994. — С. 11—41.
25. Медушевская О. М. Современное зарубежное источниковедение: учеб. пособие / Медушевская О. М. — М. : Высш. шк., 1983. — 143 с.
26. Мещеркина Е. Ю. Введение / Е. Ю. Мещеркина // Биографический метод: история, методология, практика. / [под ред. Е. Ю. Мещеркиной, В. В. Семеново]. — М. : ИС РАН, 1994. — С. 5—11.
27. Воробьев Г. Г. Твоя информационная культура / Воробьев Г. Г. — М. : Мол. гвардия, 1988. — 303 с.
28. Бройль де Л. Соотношение неопределенностей Гейзенберга и вероятностная интерпретация волновой механики / Бройль де Л. — М. : Изд-во «Мир», 1986. — 344 с.

Ириоглу Ю. А. Проблема субъективности устно-исторических источников

В данной статье предлагается взгляд на одну из ключевых проблем устно-исторических исследований – вопрос субъективности устно-исторических источников. Автором, на примере обработки свидетельств болгар Северного Приазовья, предложены направления анализа вопроса субъективности и вероятностные пути разрешения упомянутой проблемы в процессе исследовательской деятельности с широким привлечением устно-исторических источников.

Ключевые слова: устная история, исторический источник, субъективизм.

Irioglu Yu. O. The Oral Historical Sources: A Subjectivity Issue

The article presents the point of view about the core issue of the oral historical researches - the question of a subjectivity of the oral historical sources. The author, processing the North Azov Bulgarians' oral narratives, has proposed the ways of analysis of the subjectivity issue and possible ways of its solving in researching with the wide usage of the oral historical sources.

Keywords: The Oral History, A Historical Source, A Subjectivity

УДК: 930.1(477)

I. A. Вівсьяна

«УКРАЇНСЬКИЙ П'ЄМОНТ» У ВИСВІТЛЕННІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

У статті аналізується процес розвитку історіографії проблеми «українського П'ємонту» вітчизняними дослідниками від її виникнення наприкінці XIX ст. до сучасності. Автор розглядає спробу «п'ємонтизації» Галичини та інших регіонів України. Питання «українського П'ємонту» залишається для багатьох сучасних істориків складовим у розробці проблем соборності української політичної нації. Це одна з перших спроб узагальнити історіографічний досвід з даної проблематики.

Ключові слова: «український П'ємонт», п'ємонтизація, національна консолідація, соборність.

На сучасному етапі розвитку суспільно-політичних наук помітно зросла увага вчених до проблематики становлення і розвитку державницьких традицій українського народу. З'ясування специфіки генезису та подальшої еволюції ідеї українського державотворення в історично насичений період другої половини XIX – початку XX століття дає змогу більш повно реконструювати розвиток теорії і практики українського державотворення загалом та врахувати набутий досвід у процесі розбудови сучасної української держави та громадянського суспільства.

Ще донедавна в офіційних документах та у вітчизняній науковій літературі домінували заідеологізовані стереотипи щодо становлення української державності і ролі в цьому процесі галицького фактору. Здебільшого негативні оцінки розвитку національної освіти, культури, науки в умовах австрійського конституційного ладу і, що найголовніше, формування політико-правової свідомості та політичної активності народів імперії призвели до вилучення з історії та наукового обігу важливої частини державно-правового досвіду.

Поняття «український П'ємонт» мало різне значення у різні періоди та в трактуванні різних діячів. Початкове його значення закладено практикою національно-визвольного руху в Італії середини XIX ст. Дійсний П'ємонт – провінція, з якої почалось об'єднання Італії, місце концентрації національно-патріотичних сил. Саме такий центр національної консолідації прагнули створити діячі Старої київської громади. Серед тих, хто ймовірно вперше застосував це визначення щодо Галичини, дослідники називають імена О.Кониського, П.Куліша, М.Драгоманова, М.Грушевського. Проте найбільш вірогідним автором метафори виглядає В.Антонович. Більшість представників суспільно-політичної та історичної думки XX століття стверджують, що Галичина на рубежі століть стала «духовним П'ємонтом» для української нації, регіоном, де зосереджувалась національно-культурницька праця, де формувались ідеали соборності. Соціально-економічним та політичним центром вона не могла бути в силу свого історичного розвитку. Термін «п'ємонтизація» трактується як складний процес перетворення у П'ємонт певної території. Поняття з'явилося у науковій літературі